

Əlyazması hüququnda

HAYRİ İBRAHİM OĞLU ATAŞ

SƏLİM RƏFİQ RƏFİOĞLUNUN ƏDƏBİ-ELMİ İRSİ

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
Vaqif SULTANLI

Rəsmi opponetlər: *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
Nizaməddin Şəmsəddin oğlu ŞƏMSİZADƏ

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Bədirxan Balaca oğlu ƏHMƏDLİ

Aparıcı müəssisə: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası**

Müdafiə «27» 05 2016-ci il saat « »-də Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru dissertasiyalarının müdafiəsini keçirən D.02.181 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı, Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, əsas bina, II mərtəbə, Videokonfrans otağı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « » _____ 2016-cü ildə göndərilmişdir.

**D.02.181 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor:**

T.H.HÜSEYNOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Ötən əsrin sonlarında sovet imperiyasının çöküşü və Azərbaycanın yenidən istiqlaliyyət əldə etməsi sovet ideoloji sisteminin formalaşdırdığı məlum stereotipləri aradan qaldırmış oldu. Bunun nəticəsində cəmiyyətin bütün sferalarında olduğu kimi ədəbi-kulturoloji sahədə də yeni baxış tərzii formalaşmağa başladı. Əvvəllər ideologiyanın dəstəyi ilə elmi-nəzəri düşüncəni bütünlüklə çərçivəyə salan, bir növ yönləndirmə siyasətini həyata keçirməyə xidmət edən sovet ideoloji sisteminin aradan qaldırılması bədi ədəbiyyatın inkişafına təbii şərait yaratdığı kimi, yaranan tədqiqatları da dəyərləndirmək üçün ədəbiyyatşünaslığa geniş imkanlar açdı. Milli məfkurəyə söykənən nəzəri-kulturoloji fikrin əsas hədəflərindən biri keçilən yola yenidən nəzər salınması, ədəbi-mədəni dəyərlərə çağdaş zamanın tələbləri səviyyəsində qiymət verilməsidir. Xüsusilə, Azərbaycanın mühacirətində yaranan və uzun illər ciddi tədqiqatdan kənar qalmış zəngin ədəbi-kulturoloji irsin öyrənilməsinə diqqət və marağın artması diqqəti çəkməkdədir. Bu mənada son illərdə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Mirzə Bala Məmmədzadə, Almas Yıldırım, Əhməd Cəfəroğlu, Ceyhun Hacıbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqa şəxsiyyətlər, o cümlədən mühacirətin ümumi ədəbi-kulturoloji irsi haqqında yazılan tədqiqatlar əvvəlki dövrün araşdırmalarından məhz ədəbi elmi-nəzəri faktlara yanaşma tərzii ilə seçilir.

Azərbaycan mühacirətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun ədəbi-elmi irsinin araşdırılması bu mənada istisna təşkil etmir.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji tədqiqatlarında ədəbiyyat məsələlərinin ayrıca tədqiqata cəlb olunması çağdaş ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm və aktual məsələlərdən biridir. Hər şeydən əvvəl, sovet ideoloji məfkurəsinin dağılması nəticəsində həmin dövrdə yaranmış mədəni irsin yenidən saf-çürük edilməsi, nəzərdən keçirilməsi, zamanın elmi həqiqətlərini nə şəkildə doğrudurüst əks etdirilməsinin araşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir. Çünki mühacirətdə yaşayan və Azərbaycan elmi-nəzəri fikrini təmsil edən şəxsiyyətlər sovet siyasi rejiminə boyun əyməmiş, tələq olunan stereotiplərə, çərçivə, qəlib və normativlərə sığmamış, əksinə elmi-nəzəri düşüncənin bütün imkanlarından bəhrələnərək həqiqəti söyləməyə, yaşadığı mühitin eybəcərliklərini sözün imkanları daxilində açıb göstərməyə çalışmışlar. Azərbaycan mühacirətinin əksər mövzularda yazmış olduğu əsərlərdə bu cəhət özünü qabarıq şəkildə büruzə verməkdədir. Ona görə də Azərbaycan

mühacirətinin ədəbi-tənqidi və nəzəri-kulturoloji tədqiqatlarının günün tələbləri səviyyəsində dəyərləndirilməsi aktuallıq kəsb etməkdədir. Məsələnin bu aspektdə araşdırılması bir də ona görə aktualdır ki, mühacirətin tədqiqatlarında ədəbiyyatşünaslıq məsələləri təkcə ideya, məzmun və sosioloji səciyyəsi ilə deyil, həmçinin bədii-estetik ruhu və problemin qoyuluşu ilə müasirdir. Azərbaycan mühacirətini təmsil edən şəxsiyyətlərin çoxsaylı monoqrafik araşdırmalarında, müxtəlif səpkili məqalələrində ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq məsələləri bu və başqa səpkidə öz tədqiqini tapmışdır. Klassik və çağdaş ədəbi irsin müxtəlif yönərdən tədqiqi ilə bağlı bir çox qiymətli elmi araşdırmaları ərsəyə gətirmiş olan, bütün dövrlərdə müasirliyini qoruyub saxlayan mühacirət elmi-nəzəri fikrinin araşdırılması şübhəsiz ki, ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm və aktual məsələlərdən biridir.

Mövzunun tədqiqi tarixi. Ötən əsrin iyirminci illərindən başlayaraq Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji tədqiqatlarına bu və ya başqa şəkildə müraciət olunmuşdur. Lakin sovet siyasi rejiminin mövcud olduğu illərdə birmənalı şəkildə mühacirətin nəzəri-kulturoloji irsinə inkarçılıq mövqeyindən yanaşılmışdır. Yalnız Azərbaycanın yenidən istiqlalıyyət əldə etməsindən sonra bu sahədə müəyyən işlər görülməyə başlanmışdır.

Belə ki, bəhs olunan dövrdən başlayaraq Bəkir Nəbiyev, Vaqif Sultanlı, Xaləddin İbrahimli, Mübariz Süleymanlı, Nəsiman Yaqublu, Elşən Əbdülhəsəni, Abid Tahirli, Ədalət Tahirzadə, Almaz Həsənqızı və başqaları Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun nəzəri-kulturoloji irsinə müraciət etmiş, onun müxtəlif problemlərini bu və ya digər aspektdə tədqiq etmişlər.

Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji araşdırmaları qardaş Türkiyədə də ciddi təhlil və tədqiq obyektinə çevrilmişdir. Belə ki, Əli Heydər Bayat, Əli Yavuz Akpınar, Əhməd Bican Ercilasun, Osman Fikri Sərtqaya, Səbahəddin Şimşir, Belgis Ulusoy Nalcıoğlu, Ənvər Uzun, Üfük Özcan, Ömər Özcan və başqa tədqiqatçıların əsərləri bu baxımdan səciyyəvidir. Adı çəkilən tədqiqatçıların araşdırmalarında bu və ya digər şəkildə Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun yaradıcılığının müəyyən aspektlərinə yer verilmişdir. Ömər Özcanın Bakıda nəşr olunan “Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu” adlı kitabında isə ədibin məqalələrindən bir qədəri işıq üzü görmüşdür.

Lakin Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji irsi haqqında yazılan tədqiqatların say etibarını ilə çoxluğuna baxmayaraq, indiyədək nə Türkiyədə, nə də Azərbaycanda Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun yaradıcılığı müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Bu mənada müdafiyyə təqdim olunan dissertasiya işində ilk dəfə olaraq Azərbaycan mühacirətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun ədəbi-elmi

irsi bütöv, sistemli şəkildə araşdırılır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün əsas etibarlı ilə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə çalışılmışdır:

- Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji tədqiqatlarının ümumi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmalarında klassik ədəbiyyatla bağlı tədqiqatların təhlil obyektinə çevrilməsi;
- Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun nəzəri-kulturoloji araşdırmalarının çağdaş ədəbiyyatla bağlı məqamlarının müasirlik aspektinin aşkarlanması;
- Ədibin nəzəri-kulturoloji irsinin xronoloji təkamülünün izlənilməsi;
- Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmaları haqqında əvvəlki dövrlərdə yazılmış tədqiqatlarda müşahidə edilən yanlışlıqlarının, konyuktur elementlərinin və birtərəfliliyinin tənqid olunması;
- Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmalarının çağdaş təfəkkür işığında və milli-nəzəri müstəvidə dəyərləndirilməsi;
- Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmalarının ümumi aspektlərinin üzə çıxarılması.

Tədqiqatın obyekti. Dissertasiyanın əsas tədqiqat obyektini Azərbaycan mühacirətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmaları təşkil edir. Tədqiqatın ayrı-ayrı fəsilərində onun ədəbi-elmi irsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Hüseyn Baykara, Əhməd Cəfəroğlu, Kərim Odər, Ceyhun Hacıbəyli və başqalarının araşdırmaları ilə müqayisəli kontekstdə təhlil olunmuşdur. Bundan əlavə, Azərbaycan mühacirəti və onun ayrı-ayrı şəxsiyyətləri ilə bağlı yazılmış monoqrafik tədqiqatlar, dissertasiyalar və digər problematik məqalələr əsərin tədqiqat obyektini təşkil etməkdədir.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işində mövzunun tədqiqi ədəbi-elmi, nəzəri-kulturoloji irsə yanaşmada tarixilik prinsipinə ardıcıl şəkildə riayət olunmaqla həyata keçirilmiş, bu zaman müqayisəli təhlil metoduna üstünlük verilmişdir. Əsərin yazılmasında müasir ədəbiyyatşünaslığın nəzəri müddəaları başlıca çıxış nöqtəsi olmuş, analoji tədqiqatların təcrübə və nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi, son illərdə Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji irsi müəyyən qədər araşdırılmış, onu təmsil edən ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin yaradıcılığı haqqında bir neçə monoqrafiya, dissertasiya, müxtəlif səpkili məqalələr yazılmışdır. Bəzi tədqiqatlarda isə Azərbaycan mühacirətinin nəzəri-kulturoloji irsi müəyyən

problemlər işığında təhlil obyektinə çevrilmişdir. Lakin indiyə qədər mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Səlim Rəfiq Rəfioğlunun zəngin və orijinal səciyyə daşıyan tədqiqatları müstəqil şəkildə araşdırılmamışdır. Məhz bu cəhət tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən amillərdəndir.

Tədqiqatın diqqəti çəkən və təqdirə layiq cəhətlərindən biri də Səlim Rəfiq Rəfioğlunun yaradıcılıq irsinə ardıcıl, sistemli şəkildə yanaşılması, müasir dövrdə ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif səpkili problemlərinin onun araşdırmalarında elmi təcəssümünün təkamül prosesində və müqayisəli aspektdə izlənilməsidir.

İlk dəfə olaraq görkəmli alimin nəzəri-kulturoloji tədqiqatlarında ədəbiyyat məsələləri istər sosial, istərsə də siyasi mübarizənin inikası kontekstində təhlilə cəlb edilmiş, habelə ədəbiyyatşünaslıq araşdırmalarının günümüzlə bağlı cəhətlərinə toxunulmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən amillərdən biri də Səlim Rəfiq Rəfioğlunun araşdırmalarına müasir milli-nəzəri fikir işığında yanaşılması, onunla bağlı yazılmış əvvəlki tədqiqatlardakı konyukturaçılığın, qərəzli və birtərəfli meyillərin tənqid olunması ilə bağlıdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi praktik əhəmiyyətə malikdir. Onun nəticə və müddəalarından ədəbi tənqid, ədəbiyyat tarixi, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi əlaqələr, kulturologiya və s. mövzularda yazılmış tədqiqatlarda qaynaq kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işi metodoloji aspekti, təhlil istiqamətləri, nəzəri yanaşma və araşdırma formulları baxımından sonrakı dövrün tədqiqatları üçün elmi-nəzəri əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqat işindən həmçinin müxtəlif ali məktəblərin humanitar fakültələrində ümumi və xüsusi kursların tədrisində yardımçı vəsait kimi istifadə edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dissertasiya işi təkcə ədəbiyyatşünaslar üçün deyil, həmçinin tarix, türkologiya və mədəniyyətşünaslığın müxtəlif problemlərini araşdıran tədqiqatçılar üçün də əhəmiyyət daşımaqdadır.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin nəzdində fəaliyyət göstərən koordinasiya mərkəzində qeydiyyatdan keçmiş, Bakı Dövlət Universitetinin Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında hazırlanaraq yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycanda çıxan müxtəlif məcmuə, toplu və jurnallarda («BSU Humanitar Elmlər», «Dil və ədəbiyyat», «Filologiya məsələləri» və s.) dərc olunmuş məqalələrdə, habelə elmi konfranslarda oxunmuş məruzə və çıxışlarda öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“**Giriş**”də mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, obyekt, nəzəri-praktik əhəmiyyəti, metodoloji əsası və s. haqqında qısa, yığcam şəkildə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslı “**Türkiyədə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşunaslıęının araşdırılması məsələləri**” adlanır. Bu fəsil iki yarım-fəsilədən ibarətdir. “**Mühacirət ədəbiyyatı anlayışı və onun araşdırılması tarixinə bir nəzər**” adlı ilk yarım-fəsilə bütövlükdə mühacirət ədəbiyyatının nəzəri-kulturoloji aspektləri səciyyələndirilmiş və onun tədqiqi tarixi ümumi şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı anlayışı, Azərbaycan ziyalı və qələm sahiblərinin müxtəlif səbəblərlə öz tarixi vətəninədən ayrı düşdükləri coęrafiyada yaratmış olduęu ədəbi və kulturoloji irsi ifadə etməkdədir. Dönəm olaraq isə daha çox XX yüzilin əvvəllərindən etibarən günümüzə qədər olanı dövrü əhatə etməkdədir. Bu mövzuda Azərbaycanda ciddi araşdırmalar apararı və problemin öyrənilməsində mühüm rolunu professor Vaqif Sultanlı yazır: “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı məfhumu XX yüzil siyasi mühacirətinin yaratdığı və formalaşdırdığı ədəbi və estetik anlayışı ifadə etməkdədir. Çünki öncəki dövnlərdən fərqli olaraq Azərbaycan mühacirəti XX yüzildə kütləvi bir xarakter almış, onun təməlinde siyasi motiv dayanmışdır. Buna görə də Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tarixi çox qədimlərə gedib çıxmasına baxmayaraq bu ad altında əsas etibarilə XX yüzildə siyasi səbəblərdən dolayı dünyanın müxtəlif ölkələrinə dağılmış ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıq irsi nəzərdə tutulmaqdadır.”¹

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin işęalı ilə daha çox siyasi səbəblərlə vətəni tərkd edərək Türkiyə və Avropanın müxtəlif ölkələrində məskunlaşan Azərbaycan mühacirəti 1990-cı illərdən sonra daha çox iqtisadi və sosial səbəblərlə dünyanın hər yerinə səpələnmişlər. 1990-cı illərə qədər Sovetlər Birliyi içindəki torpaqlarda yaşayan Azərbaycan türklərinin varlığından bir mühacirət qavramı olaraq bəhs edilməzəkən 1991-ci ildə Azərbaycanın istiqlaliyyətilə artıq əski Sovet idarəsində mövcud olan coęrafiyalarda qalan Azərbaycan türkləri də bu çevrə içinə daxil edilməkdədir.

¹ Vaqif Sultanlı. Azərbaycan Muhaceret Edebiyatı, 1. Baskı, Avrupa Yakası yayınları, İstanbul, 2007, s.32

Məsələn, bugün Rusiyada yaşayan Azərbaycan türklərinin yaratdığı ədəbi və kulturoloji irs də bu məfhum içində dəyərləndirilərək “Rusiyada yaranan Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı”ndan bəhs edilməkdədir.

Türkiyədə yaranan Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı daha çox 1920-ci ildən, yəni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu ölkəyə köçmək məcburiyyətində qalan ziyalıların araya-ərsəyə gətirdikləri ədəbi-bədii və nəzəri-kulturoloji irsi əhatə edir və günümüzə qədər davam etməkdədir.

Mühacirət ədəbiyyatı ilə bağlı tədqiqatlar ilk olaraq yenə mühacirətdə olan Azərbaycanlı aydınlar tərəfindən başlandı. Onların aparıcıları ilk araşdırmaların məqsədi də istiqlal mücadiləsini canlı tutmaq, mühacirətdə yaşayanların fikri və ədəbi əsərlərini və Azərbaycanı bir çox yönü ilə tanıtmadır. Bu araşdırmaların növbəti məqsədi də aparılan çalışmaların dar bir çəvrədən çıxarılaraq daha ümumi hala gətirilməsidir.

Mühacirətdə Azərbaycan türkcəsini, ədəbiyyatını, folklorunu, tarixini, coğrafiyasını və s. araşdıran aydınlar içərisində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Əhməd Ağaoğlu, Məhəmməd Əli Rəsulzadə, Hüseyn Baykara, Əbdülvahab Yurdsevər, Mustafa Haqqı Türkcəqul, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Sənan Azər (Məmməd Sadıq Aran), Almas Yıldırım kimi adlar sadəcə ilk anda ağla gələnlərdir.

Bu fəaliyyətlərin hərəkətə gətirilməsi və sistemə salınması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Türkiyəyə gəlməsi ilə gerçəkləşmişdir. Türkiyəyə gəlincə milli istiqlal hərəkatının sistemləşdirilməsinin təxirəsalınmaz bir ehtiyac olduğunu görəndə Rəsulzadə, bunun üçün mətbuat fəaliyyətlərinin önəminin də fərqiində olmuşdur. Bu səbəblə İstanbulda “Yeni Qafqazya”, “Azəri Türk”, “Odlu Yurt”, “Bildiriş”, “Azərbaycan Yurt Bilgisi”, “Azərbaycan” və başqa elmi-nəzəri məcmuə və qəzetlər nəşr olunmuşdur.

Türkiyə tədqiqatçıları və alimləri tərəfindən Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının araşdırılmasının 1950-ci illərdən sonra artdığını söyləyə bilərik. İlk çalışmalar daha çox tanıtma şəklindədir. Bunun səbəbi isə əldə yetərinə qaynağın olmamasıdır. Azərbaycan ədəbiyyatını Türkiyədə elmi və sistemli olaraq araşdıranlardan biri mühacir alim professor Əhməd Cəfəroğludur. Onun Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətilə bağlı araşdırmaları son dərəcə geniş və əhatəlidir.

Türkiyədə isə bu sahəni sistemli olaraq araşdıran tədqiqatçıların ön sırasında Əli Yavuz Akpınar gəlməkdədir. 1970-ci illərdən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatını və fikir həyatını araşdırmağa başlayan Yavuz Ak-

pinar, təkcə özü deyil, yetişdirdiyi tələbələri ilə də bu sahədə çox önəmli işlər görmüşdür. Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsində apardığı çalışmaların bir qismini “Azəri ədəbiyyatı araşdırmaları” adlı kitabında toplayan müəllif Azərbaycanın bir sıra mühüm ədəbi şəxsiyyətlərinin arxivlərini də toplamış və istifadəyə vermişdir.¹ Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin bəzi əsərlərini nəşrə hazırlayan və Əli bəy Hüseynzadənin arxivini istifadəyə verən Yavuz Akpınar çalışmalarına indi də davam etməkdədir.

1990-cı illərdən əvvəl Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsində mühüm çalışmalar aparan digər bir şəxs isə Yusif Gədəklidir. O, bu sahədə olduqca ciddi, elmi çalışmalar aparmış, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının Türkiyədə tanıtılmasında çox əmək sərf etmiş bir araşdırmaçıdır.

1990-cı ildən sonra mühacirətin siyasi şəxsiyyətlərinin araşdırılması məsələsində Dr. Səbahəddin Şimşirin çalışmalarını da qeyd etmək lazımdır. Xüsusilə, Azərbaycanın istiqlal mücadiləsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə irsini ciddi şəkildə araşdıran Səbahəddin Şimşir bu mövzuda xeyli kitab və məqalə nəşr etmişdir.²

Azərbaycan mühacirəti ilə bağlı tədqiqat aparan ziyalılardan biri də tarixçi Ömər Özcanıdır. O, mühacirətin bugün adı unudulmuş, haqqında indiyə qədər tədqiqat aparılmamış bir çox görkəmli şəxsiyyətləri haqqında araşdırmalara imza atmışdır. Bunlardan biri də tədqiqatımıza mövzu olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun yaradıcılığı ilə bağlıdır. Ömər Özcan, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun, xüsusilə, Türkiyədəki fəaliyyətini ciddi şəkildə izləmişdir. Gəncədən İstanbula gedib orada oxuyan və Türkiyədə uzun illər müəllimlik edən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu haqqında monoqrafiya yazan Ömər Özcan, eyni zamanda, Rəfiqoğlunun bir növ ailə tarixini də araşdırıb üzə çıxarmışdır.³

Azərbaycan mühacirət mətbuatı haqqında da Türkiyədə tədqiqatlar aparılmışdır. “Azərbaycan Yurt Bilgisi”, “Azəri Türk” və Azərbaycan Kültür Dərnəyi tərəfindən nəşr edilən “Azərbaycan” dərgisi və s. haqqında dissertasiyalar hazırlanmışdır. Mühacirət mətbuatı haqqında Belkis Ulusoy Nalçıoğlunun apardığı çalışmaları da burada xüsusi qeyd etməliyik. Onun “Azəri Türk” dərgisinə görə Azərbaycanın milli problemləri” adlı magistr dissertasiyası ilə “Azərbaycan siyasi mühacirətinin İstanbuldakı basın etkinliklərinin (1923-1931) kamuoyu oluşturmada rolü” adlı doktorluq dissertasiyası Azərbaycan mühacirət mətbuatı haqqında Türkiyədə apa-

¹ Yavuz Akpınar. Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergah Yayınları, 1994

² Sebahattin Şimşir. Azərbaycan'ın İstiklâl Mücadelesi, 1. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002; Yenə onun: Mehmet Emin Resulzade - Hayatı ve Şahsiyeti, 1. Baskı, İstanbul, 2012

³ Ömər Özcan. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013

rılmış əhatəli araşdırmalardandır. Belkıs Ulusoy Nalçıoğlunun doktorluq dissertasiyası İstanbul Üniversteti tərəfindən kitab kimi nəşr edilmişdir.¹

1990-ci illərdən etibarən Türkiyə universitetlərində Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında onlarla dissertasiya işi yazılmış, bəziləri kitab kimi nəşr edilmişdir. Eyni zamanda, Türkiyədə mühacirət həyatı yaşamış muxtəlif şəxsiyyətlərin irsi araşdırılmış, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Almas Yıldırım, Məmməd Sadiq Aran (Sənan Azər), Əhməd Cəfəroğlu, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu kimi şəxsiyyətlər haqqında kitab və məqalələr nəşr edilmişdir.

Birinci fəslin ikinci bölümü “**Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun həyatı, mühiti və əsərləri**” adlanır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu 1928-ci ildə təzyiqlərdən qurtulmaq və Türkiyədə təhsil almaq məqsədilə öncə İrana, sonra da Türkiyəyə getmişdir. Gəncənin məşhur Rəfibəyli ailəsinə mənsub olan Səlim Rəfiqin babası Hacı Məmmədhüseyn Rəfiyev (1846-1920) yaxşı təhsil görmüş, şeir və ədəbiyyatla məşğul olmuşdur. O, Gəncədə görkəmli şair Nizami Gəncəvinin məzarının yenidən hazırlanmasına, məktəb açılmasına və bəzi gənclərin Azərbaycandan kənardə təhsil almasına yardım etmişdir. Belə ki, gənc yaşda dünyasını dəyişmiş tənqidçi-publisist Abdulla Sur (1883-1912) Hacı Məmmədhüseyn Rəfiyevin yardımıyla İstanbulda təhsil almış, döndükdə də Gəncədə müəllim olaraq çalışmışdır. O, eyni zamanda erməni saldırlarına qarşı Azərbaycanda qurulan ilk milli və siyasi partiya olan “Difai”nin Gəncə təşkilatını quranlardandır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun atası Məşədi Əli Məmmədhüseynin oğlu Rəfiyev 1 iyul 1880-ci il tarixində Gəncədə doğulmuşdur. Atası Məmmədhüseyn Rəfiyev kimi xeyir işləri görən Məşədi Əli bəy, eyni zamanda yenə babası kimi siyasətlə məşğul olmuş, Gəncə şəhər məclisinə seçilmiş, erməni hücumlarına qarşı qurulan “Difai” partiyasının Gəncə komitəsində yer almışdır. “Müsəvat” partiyası qurulanda onun yaranması uğrunda fədakarlıq göstərən ziyalılardan biri də Məşədi Əli bəy olmuşdur.

1899-cu ildə qohumlarından Xədicə xanım ilə evlənən Məşədi Əli bəyin bu evlilikdən dörd oğlu, üç qızı olmuşdur. Oğullarından Məhəmməd Gəncədə gimnaziyada təhsil alarkən 1918-ci ildə ermənilərlə azərbaycanlılar arasındakı toqquşmada şəhid olmuşdur.

1920-ci ilin 27 aprelində Qızıl Ordunun ölkəni işğal edib Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini süquta uğratmasından sonra başlayan təzyiq və tə-

¹ Belkıs Ulusoy Nalçıoğlu. Azərbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul’daki Basın Etkinliklərinin (1923-1931) Kamuoyu Oluşturmadakı Rolü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2004

qiblər nəticəsində Məşədi Əli bəy Azərbaycandan ayrılmaq məcburiyyətində qalmışdır. Qardaşı Musa ilə birlikdə öncə Güney Azərbaycanın paytaxtı Təbrizə, daha sonra İstanbula köçmüşdür.

Türkiyəyə getdikdən sonra oğullarından İslam və Səlimi də yanına apararı Məşədi Əli bəy, İstanbulda yabancı bir şirkətdə işləmiş, eyni zamanda, Azərbaycanın istiqlal mücadiləsində də çalışmalarına davam etmişdir.

1905-ci ildə Gəncədə doğulan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Məşədi Əli bəyin üçüncü oğludur. İlk və orta təhsilini Gəncədə tamamlayan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, 1927-ci ildə də Gəncə Pedagoji Texnikumunu bitirmişdir. Beləcə muxtəlif məktəblərdə müəllimlik etmə və universitetə girmə haqqını qazanan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun məqsədi təhsilini Türkiyədə davam etdirmək olmuşdur. O, Müsavat partiyasının yardımıyla İrana qaçmış, sonra da Türkiyəyə keçmişdir. Bir müddət Ankarada qalan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu daha sonra İstanbula gələrək atası və qardaşı ilə görüşür. O, 1930-1931-ci tədris ilində İstanbul Universiteti ədəbiyyat fakültəsi türkologiya bölümünə qəbul olur. Burada türkologiya elminin görkəmli mütəxəssislərindən dərslər gören Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun müəllimlərindən birisi də Azərbaycandan mühacirət etmiş böyük dilçi alim Əhməd Cəfəroğlu idi. Əhməd Cəfəroğlu da Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu kimi gəncəlidir. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu universitetdə oxuduğu illərdə Türkiyə Cümhuriyyəti vətəndaşlığına keçmək üçün müraciət etmiş və 1931-ci ildə vətəndaşlığa qəbul edilmişdir.

Təhsilini 1933-cü ildə tamamlayan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu Ədəbiyyat fakültəsindən məzun dissertasiyasını Prof. Dr. Ragıp Hulusinin (Özdem) elmi rəhbərliyi ilə, "Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələri" mövzusunda hazırlamışdır. Buraxılış işini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirərək müəllim ixtisasına yiyələnən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, 1934-cü ildə Antalya liseyində ədəbiyyat müəllimi kimi pedagoji fəaliyyətə başlamışdır. Liseydə müəllimlik etdiyi dövrdə tanış olduğu Antalya muzeyi müdiri Fikri Ertenin qızı Fəzilət xanımla 26 aprel 1938-ci ildə evlənmişdir. Antalyadakı vəzifəsindən sonra Malatya, Bursa və İstanbulda müəllimlik edən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu 1962-ci ildə öz istəyi ilə təqaüdə çıxmışdır. O, 1968-ci ildə Azərbaycana getmək üçün SSRİ-dən viza ala bilməmiş, ana vətənini qırx il sonra da olsa, ziyarət etmişdir. Azərbaycanda ailəsi və qohumları ilə yanaşı Həmid Araslı, Abbas Zamanov, Mirzağa Quluzadə, Kamal Talıbzadə, Qasım Qasımzadə ilə tanış olma və görüşmə imkanı əldə etmişdir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu 1945-ci ildə İstanbul Universiteti Ədəbiyyat fakültəsində prof. dr. Əli Nihat Tərmanın rəhbərliyi altında doktorluq dissertasiyası yazmış və burada Füzuli yaradıcılığını təhlil obyektinə çevir-

mişdir. Bu tədqiqat Füzuli haqqında yazılmış ilk doktorluq dissertasiyalarından biridir. “Füzuli” başlıqlı bu dissertasiya ilə “ədəbiyyat doktoru” dərəcəsinə alan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, təəssüf ki, universitetə yerləşə bilməmiş, uzun illər liseylərdə ədəbiyyat müəllimi kimi çalışmışdır. Onun dissertasiyasının əldə edə bildiyimiz tək nüsxəsi İstanbul Universiteti Türkiyyat İnstitutu Kitabxanasında 305 nömrəli arxiv fondunda saxlanılır. Dissertasiyanın əvvəlində 1941-1945-ci il tarixi vardır.

4 aprel 1980-ci ildə İstanbulda vəfat edən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, mühacirətdəki bir çox Azərbaycan türkünün dəfn edildiyi Feriköy məzarlığında toprağa tapşırılmışdır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun müəyyən edə bildiyimiz ilk yazısı “Azərbaycan Yurt Bilgisi” dərgisinin ilk sayında nəşr edilən “Son dövr Azəri ədəbiyyatı” adlı məqaləsidir.¹ O, məqalələrini daha sonralar çeşidli dərgilərdə və qəzetlərdə çap etdirmişdir. Bu yazılarında, əsasən Azərbaycan ədəbiyyatını, folklorunu mövzu olaraq araşdıran Səlim Rəfiq bəyin, bəzən ədəbi və elmi mübahisələrə də girdiyini görürük.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun tədqiqatlarını iki başlıq altında qruplaşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik: 1) Kitab halındakı əsərləri; 2) Türkiyə mətbuatında dərc olunmuş yazıları.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Türkiyə kitabxanalarında əldə edə bildiyimiz kitab halında altı araşdırması vardır. Bunlardan üçü nəşr olunmuş, digər üçü də makina ilə yazılmış və cildlənərək kitab halına gətirilmişdir. Bu çalışmalar aşağıdakılardır: “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi”; “Füzuli” (Nəşr olunmamış doktorluq dissertasiyası); “Divan ədəbiyyatının məhəlli və ictimai motivləri”; “Professor Bəkir Çobanzadəyə cavab”; “Professor Əhməd Cəfəroğlunun əsərlərində görünən xətlər: bir əlavə - bir cavab”.

1941-ci ildə nəşr edilən “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” adlı kitabının sonunda “Müəllifin basılacaq əsərləri” başlığı altında Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun 12 çalışmasının siyahısı verilmiş, bəzilərinin məzmunundan da bəhs edilmişdir. Həmin əsərlər aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan divan ədəbiyyatı antologiyası
2. Ədəbi yenilik antologiyası
3. Azərbaycan saz şairləri antologiyası
4. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı antologiyası
5. Azərbaycan şairləri
6. Azərbaycan alimləri

¹ Selim Refik Refi'oglu. Son Devir Azeri Edebiyatı, “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, Sayı 1, Ocak 1932, s. 27-34

7. Anadolu və Azərbaycan xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi
8. Azərbaycan ədəbiyyatında vəzn və nəzm şəkilləri
9. Tədqiqlər və tənqidlər
10. Vəqif (monoqrafiya)
11. Böyük türk ədibi Mirzə Fətəli (monoqrafiya)
12. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.¹

Bu siyahıda yeddinci sırada olan “Anadolu və Azərbaycan xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı araşdırma Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun universitetdə hazırladığı buraxılış dissertasiyasıdır. Ancaq indiyə qədər apardığımız araşdırmalarda Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun yuxarıda adlarını çəkdiyimiz nəşr edilən üç kitabı və makinada yazılmış halda üç əsərindən savayı kitab halında bir çalışmasına təsadüf etmədik. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun digər əsərləri də nəşr edilmiş olsaydı, heç şübhəsiz ki, Türkiyənin sosial-kulturoloji həyatında Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini, sənətini tanımaq üçün çox mühüm rol oynayacaqdı. Müəllifin Türkiyə mətbuatında bir çox məqalələri dərc olunmuşdur: “Son dövr Azəri ədəbiyyatı”, “Türkiyə mətbuatında Məhəmməd Hadinin şeirləri”, “Azəri xalq ədəbiyyatında Dəli Alı dastanı”, “Nigaristanlı Aşıq Sadığın bir şeri”, “Füzuliyə dair”, “Xəlqiyyat və xalq hekayələri”, “Namık Kamal və gənclik”, “Sabir”, “Azərbaycan ədəbiyyatında məsnəvi tərz”, “Füzulinin bilinməyən bir məktubu”, “Füzulinin təsiri, şöhrəti” və s.

Dissertasiyanın II fəslı “**Folklor və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi**” adlanır. İki yarımfəsildən ibarət olan bu fəslin birinci bölməsi “**Folklorşünaslıq problemləri**” adlanır. Burada Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun folklorla bağlı tədqiqatları araşdırılmışdır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun “Azərbaycan Yurt Bilgisi”ndə dərc etdiyi üç yazısı Azərbaycan etnoqrafiyasına, ədəbiyyatına və folkloruna həsr olunmuş məqalələrdir. Bu yazılar aşağıdakılardır: “Azərbaycan dəyələrinə dair”, “Azəri xalq ədəbiyyatında Dəli Alı dastanı”, “Nigaristanlı Aşıq Sadığın bir şeri”. İstanbul Universitetində oxuduğu dövrdə o, Ragıp Hulusinin (Özdem) elmi rəhbərliyi altında “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı tədqiqat işi yazmışdır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun folklorla bağlı olan digər çalışmaları bunlardır: “Xəlqiyyat və xalq hekayələri”, “Manilərə dair”.

Buraya Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Əhməd Cəfəroğlunu tənqid etdiyi çalışmasını da əlavə edə bilərik. “Professor Əhməd Cəfəroğlunun əsərlərində görünən xətalər: bir əlavə - bir cavab” adlı kitabında Əhməd Cəfə-

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Azərbaycan Edebiyatı – Seçilmiş Mısralar, Emek Matbaası, Bursa, 1941

oğlunun folklorla bağlı çalışmalarına da toxunan Səlim Rəfiq Rəfioğlu, yenə eyni şəkildə “Professor Bəkir Çobanzadəyə cavab” adlı əsərində də folklorla bağlı təhlillər aparır.

Qeyd edək ki, Türkiyədə “Dəli Alı” dastanı haqqında ciddi və geniş bir şəkildə məlumat verən ilk şəxs Səlim Rəfiq Rəfioğludur. Onun “Azərbaycan Yurt Bilgisi” dərgisində (1933, sayı 23) dərc etdirdiyi “Azəri xalq ədəbiyyatında “Dəli Alı” dastanı” adlı məqaləsi gəncəli Dəli Alı adıyla bilinən bu qaçağın rəvayətlərə dönmüş həyatına, onun tələyə düşürülüb öldürülməsindən sonra Gəncə xalqının öz qəhrəmanını hörmətlə yad etməsinə və xalq şairlərindən birinin onun ölümündən sonra yazdığı dastanın mətninə həsr edilmişdir.

“Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı bu məzun dissertasiyası Səlim Rəfiq Rəfioğlunun iri həcmli ilk tədqiqatı olması və toxunduğu problem baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. 1941-ci ildə hazırladığı “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” adlı kitabının sonunda verdiyi “Müəllifin basılacaq əsərləri” adlı siyahıda da əksini tapan bu araşdırma təəssüf ki, indiyə qədər nəşr olunmamışdır. Əsərin makina ilə yazılmış bir nüsxəsi İstanbulda Beyazıt Dövlət Kitabxanasındadır.

1934-cü ildə aparılan bu araşdırma, aradan keçən uzun zaman kəsiyində nisbətən köhnəlmiş olsa da, o illərdə bu mövzuda, yəni Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələri mövzusunda aparılan ilk ciddi və əhatəli araşdırma olması baxımından hələ dəyərini və aktuallığını qorumaqdadır.

Tədqiqatında Səlim Rəfiq Rəfioğlu “xalq hekayələri” adı altında həm nağılları, həm də dastanları müqayisə etmişdir¹.

Səlim Rəfiq Rəfioğlu araşdırmasında təhlil etdiyi mətnləri mövzularına görə altı qrupa ayırmaqdadır: 1) Eşq hekayələri, 2) Saz şairləri ətrafında təşəkkül edən hekayələr, 3) Tarixi hekayələr, 4) Qəhrəmanlıq hekayələri, 5) Heyvanlar haqqında hekayələr, 6) Sərgüzəşt hekayələri.

Müəllif Azərbaycan və Anadolu xalq nağıllarından “Şah İsmayıl” (Azərbaycan – Anadolu), “Alı xan” (Azərbaycan), “Qəhvəçi qızı” (Anadolu), “Tahir Mirzə” (Azərbaycan), və “Tahir və Zöhrə” (Anadolu), “Moğum Şah (Azərbaycan), və “Şapur Şah ilə Buxara Şahı” (Anadolu), “Dərzi qızı Dərziyox” (Azərbaycan) ilə “Fesliyənci qızı” (Anadolu), “Padşah Oğlu” (Anadolu) və “Üç qardaş” (Azərbaycan), “Məlik Məmməd (Azərbaycan) ilə “Murat Rəisin qızı”nın (Anadolu) qısa xülasələrini vermiş, bunlar arasındakı mövzu və motiv fərqlərini aşkara çıxarmışdır.

¹ Almaz Həsənzadə. Mühacirətdə folklor janrlarının tədqiqi, Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012, s.132

Bütövlükdə Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu nağıllarla bağlı bir sıra məsələlərdə Azərbaycandakı tədqiqatçılardan daha əvvəl mülahizələr söyləməyə müvəffəq olmuşdur.

Dissertasiyanın II fəslinin ikinci bölümü “**Klassik Azərbaycan poeziyasına dair araşdırmaları**” adlanır. Burada Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı tədqiqatları təhlil obyektinə çevrilir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun İstanbul Universiteti Türkiyyat Araşdırmaları Kitabxanasında 305-ci nömrə ilə qeydli olan dissertasiyasının “Müqəddimə”sində tədqiqatçı bu bilgiləri verir: “Tezimizin mövzusu Füzulinin dövrü, həyatı, bu meyanda mənəvi şəxsiyyəti, elmi, eşqi, şöhrəti və təsiridir. Kitabiyatsız tədqiq yapılamayacağı və biblioqrafiasız tez yazılamayacağı üçün, əsərin sonuna belə bir fəsil eklemeyi faydalı buldum. Füzulidən bəhs edən əski, yeni, yazma, mətbu çeşidli qələm məhsullarının tədqiqi bizə şairin çox ihmal edildiyini, müxtəlif cəbhəsi haqqında verilən məlumatın ümumiyyətlə bəsit, səthi, əskik, yanlış, təzad və tenakuzlarla dolu olduğunu göstərdi. Bundan dolayı, eyni zamanda, tarixi tənqid metoduna baş vurmaq məcburiyyətində qaldıq və Füzulinin həyatını yazarkən onu bəsit bir hal tərcüməsi olmaqdan qurtardıq”.¹

Abdülkadir Karahan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun əsəri haqqında qənaətlərini belə ümumiləşdirmişdir: “Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun “Füzuli”si (Doktora tezi, İstanbul) 1948-ci ildə müdafiə edilmiş bir tez olub: Füzulinin həyatı, Füzulinin elmi, Füzulinin eşqi, Füzulinin təsiri və şöhrəti, Füzulinin biblioqrafiyası başlıqlı beş bölümdən təşəkkül etmişdir. Tezin müxtəlif qisimləri arasında irtibatın yaxşı qurulmamış və sonunda bir neçə səhifəlik bir nəticə bəhsinin bulunmamış olması dağınıqlığa, tərkib qüdrətindən qismən mahrumiyyətə səbəb olmaqla bərabər, əsər və xüsusilə son iki bölüm – yəni Füzulinin təsiri və şöhrəti ilə Füzulinin biblioqrafiyası- ciddən geniş və davamlı bir məsainin məhsulu gözükməkdədir”.²

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun 1941-ci ildə başlayıb 1945-ci ildə tamamladığı, ancaq 1948-ci ildə müdafiə etdiyi dissertasiyasının mündəricatı bu şəkildədir: “Bir neçə söz”, “Fihrist”, “Füzulinin həyatı”, “Füzulinin elmi”, “Füzulinin eşqi”, “Füzulinin təsiri və şöhrəti”, “Füzulinin biblioqrafiyası”.

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Fuzûlî, Basılmamış doktora tezi, Danışman: Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1942-1945, 315 s. Bu əsərin əldə etdiyimiz yeganə nüsxəsi İstanbul Universiteti Türkiyyat Araşdırmaları İnstitutu kitabxanasında 305 nömrəsilə mühafizə edilir.

² Abdülkadir Karahan. Fuzuli, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.269

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu dissertasiyasının birinci bölümü olan “Füzulinin həyatı” qisminə öncə “Füzulinin dövrü və muhiti” alt başlığıyla şairin yaşadığı coğrafiyanı bizə tanıtməğa çalışır. Miladdan öncəki əsrlərdən, ta Şumerlərdən başlayıb XVI əsrə qədər olan qismi xülasə edən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun zaman-zaman həyəcanlı və duyğusal dəyərləndirmələrdən uzaq qala bilmədiyini görürük.

Füzulinin həyatı haqqında ən az məlumata sahib şairlərdən olduğunu söyləyən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu onun doğum tarixilə bağlı problemi belə ümumiləşdirmişdir:

- “1) Füzulinin doğum tarixi üzərindən sükutla keçənlər;
- 2) Füzulinin doğum tarixinin məchul olduğunu söyləyənlər;
- 3) Füzulinin doğum tarixi haqqında təxmin edənlər;
- 4) Füzulinin doğum tarixi haqqında müəyyən və qəti rəqəm göstərənlər;
- 5) Füzulinin doğum tarixi haqqında müəyyən və qəti rəqəm göstərməyənlər;
- 6) Füzulinin doğum tarixi haqqında bir-birindən fərqli şeylər söyləmək surətilə tenakuza düşənlər”.¹

Füzuli haqqında bir çox qaynaqda yer alan rəvayətləri də dissertasiyasında sıralayan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, onun evliliyi, mənəvi bağları, iş həyatı üzərindəki bir çox rəvayətin qaynaqlarla təsdiq edilə bilmədiyini üçün diqqətə dəyər olmadığını yazır. Bizim qənaətimizə görə də bu belədir. Çünki Füzuli kimi sənət qüdrəti yüksək bir şairin ətrafında bu cür müsbət və ya mənfi rəvayətlərin çıxması da çox təbiidir. Bütün bunlar haqqında qəti qərar verməmiş üçün əlimizdə qaynağın olması zəruridir. Məsələn, onun müəlliminin qızına aşiq olduğu və bu səbəbdən şeir yazdığı, yaxud da Həmid Araslının irəli sürdüyü kimi, onun özəl bir məktəbi olduğu və burada dərs verdiyi haqqındakı rəvayətləri dəqiqləşdirmək üçün əlimizdə bir mənbə yoxdur.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğluna görə, Füzuli ən gözəl əsərlərini yazdığı dövrdə maddi cəhətdən çox sıxıntılı dönəmlər yaşamışdır.

Qanuni Sultan Süleymanın, şair Bakini göylərə qaldırarkən Füzuliyə nə üçün yetərinə əhəmiyyət vermədiyini məsələsini araşdıran Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu belə bir sual qoyur: “Əcaba bu hökmdar şair həqiqətən Füzulinin hər kəs tərəfindən təqdir edilən və hər kəs tərəfindən heyranlıqla qarşılanan sənət dühasını anlayamadımı? Bir kərə muhakkak olan budur ki, Qanuni, Bakiyi dövrünün ən böyük şairi zənn etmək surətiylə xəyata düşmüşdür və

¹ Selim Refik Refi'oglu. Fuzulî, Basılmamış doktora tezi, Danışman: Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1942-1945, s.11

bu surətlə Füzuliyə layiq olduğu dəyəri verməmişdir. Qanuni Füzulini təqdir etmiş və ona lazım gələn əlaqəni göstərmiş olsaydı, zavallı şair fəqir-ehtiyac içində qıvranmazdı”.¹

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun bu dəyərləndirmələri yəqin ki, haqsız deyildir, ancaq olduqca duyğusal və birtərəflidir. Bunu unutmamaq lazımdır ki, Baki, Qanuni Sultan Süleyman ilə uzun zamandan bəri əlaqə və münasibətdə idi. Baki, eyni zamanda, mədrəsədə müdərris, kazəsgər səviyyəsində bir dövlət məmuru, Süleymaniyyə Camisinin tikintintisində Memar Sinanla birlikdə çalışmış birisi və daha mühümi paytaxtda daimi yaşayan və dolayısı ilə Qanuni Sultan Süleyman ilə yaxın olan birisi idi. Bu şair hökmdar ilə şair Baki eyni zamanda şeir və ədəbiyyat söhbətləri edən iki ədib idi. Füzuli isə Osmanlının paytaxtı olan İstanbuldan bir neçə min kilometr uzaqda, Bağdadda yaşayırdı. Qanuni Sultan Süleymanın Bağdadın fəthindən öncə Füzulini nə qədər tanıdığını, oxuduğunu bilmirik. Bağdadın fəthindən sonra da Füzulinin Qanuni Sultan Süleyman ilə görüşmə imkanı olmadığını bilirik. Hər nə qədər Bağdadın fəthindən sonra Qanuni Sultan Süleymana bir qəsidə yazsa da, bunu şəxsən özü təqdim edə bilməmişdir. Vəziyyət belə olunca Qanuni Sultan Süleymanın yaxınında olan və aralarında bir dostluq bağı olan şair Bakini ön plana çıxarması təbiidir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Füzuliyə dəyər verilməməsinin səbəblərini belə izah edir:

“1. Füzulinin şiə olması;

2. Şiəliyi himayə edən Şah İsmayıl Səfəvi adına “Bəngü-Badə”ni yazması;

3. Yeni ilhaq edilən bir məmləkətdə yaşaması, yəni mərkəzdən uzaq olması;

4. Bəzi şəxslər kimi yaltaq və riyakar bir ruh daşımaması”.²

Bizcə, bu səbəblərdən ən önəmlisi və tutarlısı yuxarıda izah etdiyimiz kimi mərkəzdən uzaq olmasıdır. Digərlərinin bunun yanında çox da əhəmiyyət daşıdığı qənaətində deyilik.

Füzulinin hansı millətə mənsub olduğu mövzusunda dərəcələri araşdıran Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu əldəki mövcud bilgilər əsasında onun türklüyü məsələsində şübhə olmadığı qənaətindədir. Ayrıca Füzulinin türkcə qəzəllərini uşaq hesab olunacaq yaşlarda yazdığını göstərən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu türkcəni sonradan öyrənən birisinin bu qədər mükəmməl

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Fuzûlî, Basılmamış doktora tezi, Danışman: Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1942-1945, s.42

² Selim Refik Refi’oğlu. Fuzûlî, Basılmamış doktora tezi, Danışman: Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1942-1945, s.46

şeyrlər yaza bilməsinin mümkün ola bilməyəcəyini də qeyd edərək iddiasını gücləndirməkdədir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu tədqiqatının son qisminə istifadə etdiyi əsərlərin izahlı bir bibliografiyasını da əlavə etmişdir. Bu araşdırma xüsusilə mühümdür, çünki bu bir növ Füzuli bibliografiyasıdır. 1945-ci ilə qədər Füzuli haqqında tapa bildiyi bütün qaynaqları buraya daxil edən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun bunun üçün ciddi axtarışlar apardığı görünməkdədir.

“Divan ədəbiyyatının məhəlli və ictimai motivləri” Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun yazıb tamamladığı, lakin nəşr etdirə bilmədiyi bir araşdırmaıdır. Makina ilə yazılmış bu əsərin bir nüsxəsi İstanbul Beyazıt Dövlət Kitabxanasında saxlanmaqdadır. Qapaq səhifəsində “İstanbul, 1948-1953” qeydi vardır. Buradan anladığımıza görə, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu bu araşdırmasını doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra yazmağa başlamışdır. Şübhəsiz ki, mövzu üzərində axtarışlar aparması əvvəlki illərə təsadüf etməkdədir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun mətbu haldakı üç kitabından üçüncüsü olan “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçmə misralar” əsəri 1941-ci ildə Bursada nəşr olunmuşdur. Həm klassik ədəbiyyatdan, həm xalq ədəbiyyatından, həm də çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatından örnəklərin verildiyi bu əsərdə ağırlığın klassik ədəbiyyatda olmasına görə onu məhz bu müstəvidə dəyərləndirməyi uyğun hesab etdik. Kiçik həcmli olan bu əsər bir antologiya səpkisindədir və XIII əsrdən XIX əsrə (XX əsrə qədər yaşayanlar da vardır) qədər Azərbaycan şairlərinin şeyrlərindən seçilmiş misraları əhatə etməkdədir.¹

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun bu araşdırması 1940-cı illərin Türkiyəsində Azərbaycan ədəbiyyatını tanıtma səyi və əsərin əvvəlindəki tədqiq baxımından bu sahədə aparılmış ilk araşdırmalardan birisi olması ilə qiymətlidir və Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı araşdırmaları üçün də mühüm bir qaynaqdır.

Dissertasiyanın III fəslı “**Çağdaş ədəbi irs və ədəbiyyatşünaslıq araşdırmaları**” adlanır. Bu fəsil də iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “**Çağdaş ədəbiyyatşünaslıq: müzakirələr və mübahisələr**” adlanır. Burada Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun müasir ədəbiyyatşünaslıqla bağlı araşdırmaları təhlilə cəlb olunmuşdur.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmalarına baxdığımız zaman çoxunun tənqidi əsərlər olduğunu görürük. Onun kitab halındakı iki tənqidi əsəri (“Professor Bəkir Çobanzadəyə cavab” ilə “Professor Əhməd Cəfəroğlunun

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Azərbaycan Edebiyatı – Seçilmiş Mısrallar, Emek Matbaası, Bursa 1941

əsərlərində görünən xətalər: bir əlavə - bir cavab”) və bəzi məqalə və kitab tanıtımları bu baxımdan səciyyəvidir.

Səlim Rəfiq Rəfioğlunun “Son dövr Azəri ədəbiyyatı” adlı ilk məqaləsi çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatına həsr olunmuşdur. Bu yazıda müəllif Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı ümumi səpkidə məlumat verməklə kifayətlənmişdir.

Bəkir Çobanzadə haqqında yazdığı əsərində onu “yeni Azəri ədəbiyyatının əcəmişi” olaraq qiymətləndirən Səlim Rəfiq Rəfioğlu, qənaətlərini müəllifin bu cümlələri ilə dəstəkləyir: “Bu sətirləri sonuna qədər bizimlə bərabər oxuyanlara azəri ədəbiyyatı sahəsində bizim o qədər geniş və dərin tədqiqatımız olmadığını özümüz də etiraf etməyə hazırıq”¹.

Tədqiqatçı B. Çobanzadənin görüşlərinə cavab verərkən, ən çox bu məqama diqqət etdiyini və ona cavab yazmağa sövq edən səbəbin də dil məsələsi olduğunu göstərir. Səlim Rəfiq Rəfioğlu, B.Çobanzadənin Azərbaycan türkcəsi haqqındakı görüşlərini:

“1. Lisanlar bir-birlərinə təsir edə bilir, bir lisanın digərinə bir çox kəlmə və qaydalar keçməsinə heç bir mahzur yoxdur.

2. Yaxında millətlər tək bir lisanla danışacaqlar, müxtəlif lisanlar istimaldən qalxacaqdır.

3. Ümumi türk dili zənginlərin uydurmasıdır.

4. Azərbaycan dili müstəqil bir dildir.

5. Bu dil miladi II əsrdə mövcud idi”² –

şəklində xülasə etdikdən sonra onun əsərinin əvvəldən-axıra qədər ideoloji məqsədli və məhdud bilgilərlə yazıldığını dəfələrlə vurğulayır.

Səlim Rəfiq Rəfioğlu B.Çobanzadəni olduqca sərt, mərhəmətsiz bir şəkildə tənqid etməkdədir. Burada onun bu təhlilləri apararkən milliyyətçi bir tövrlə və olduqca hissi davrandığını da qeyd etmədən keçə bilmərik.

Səlim Rəfiq Rəfioğlunun “Professor Dr. Ə.Cəfəroğlunun əsərlərində görünən xətalər” adlanan, mətbu halındakı əsəri 1941-ci ildə Bursada nəşr edilmişdir. Burada tənqidin önəmi vurğulanmış və xüsusilə, tənqidin elmin inkişaf etməsində mühüm bir vasitə olduğu qeyd edilmişdir. Tənqid ediləcək cəhətin türk kulturu olduğunda daha diqqətlə yanaşılması gərək olduğu bildirilən yazıda “Hələ tənqid vasitələri türk kulturu haqqında yol verilən xətalara çevriləcək olursa fəvqəladə həssas davranmalıyıq, münəqqidi təhqir deyil, təqdir etməli və ona təbrik, təşviq və himayə əli uzatmalıyıq. Həyatda kimsə xəta etmək istəməz və xüsusi bir məqsəd olmadıqca məxsus

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Profesör Bekir Çobanzadə’ye Cəvab, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1939, s.6

² Yenə orada. s.14

xəta edilməz. Münəqqid fərqində olunmadan yol verilən xətalara tapıb göstərinə müəllif məmnun qalmalı və münəqqidinə təşəkkürü bir borc bilməlidir. Buna yalnız elm əxlaqının icabı olaraq deyil, eyni zamanda həm əksiklərin tamamlanması və yanlışların düzəldilməsi, həm də oxucuların sakit və xətalı bilgiler edinmələrinə mane olunması baxımından da qəti lüzum vardır” deyilərək bir münəqqid olaraq Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun nə qədər hassas davrandığı və qarşı tərəfin də bunu yanlış anlamamasının zəruriliyinin vurğulanmaq məramı izlənilmişdir.¹

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu tənqidlərinə başlamazdan öncə əsərinin baş qisminə bu ibarəni yazmışdır: “Yazanı deyil, yazılanı tənqid edirəm”.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu Əhməd Cəfəroğlunun əksəriyyəti “Azərbaycan Yurt Bilgisi”ndə yayınlanan, bəziləri daha sonra kitab halına gətirilən yazılarını sırası ilə tənqid etməkdədir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu Ə.Cəfəroğlunun əsərlərində bəzən gözdən qaçdığına, yaxud da tələsiklikdən, diqqət edilmədən yazıldığına inandığımız bir çox cəhəti təsbit edərək bunları ayrı-ayrılıqda şərh etmişdir. Əlbəttə ki, bunların bir çoxunda haqlılıq payı vardır. Ancaq Ə.Cəfəroğlu kimi məhsuldar bir alimin əsərlərində bu cür xətalara olmasını da qaçılmaz olaraq görürük. Çünki bu araşdırmaların bir çoxu ilk dəfə məhz Ə.Cəfəroğlu tərəfindən aparılmışdır.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Əhməd Cəfəroğluna yönəltdiyi tənqidlərinə də haqlı tərəflərin olduğunu söyləmişdik. Ancaq bizim qənaətimizə görə, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu bu sahədə duyğularına da yenilmiş və zaman-zaman obyektivliyini qeyb etmişdir.

İkinci fəslin sonuncu bölməsi “**Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatı: təbliği və tədqiqi məsələləri**” adlanır. Burada Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği və tədqiqi ilə bağlı yazıları təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun araşdırmalarının böyük bir qismi klassik ədəbiyyatın tədqiqi ilə bağlıdır. Ancaq çağdaş Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatı haqqında da sayca az olsa da, müəyyən tədqiqatları vardır. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun bəhs olunan araşdırmaları bunlardır:

“Türkiyə mətbuatında Məhəmməd Hədinin şeirləri”, “Namık Kamal”, “İskusstvo azerbaydžanskoqo naroda”, “Azərbaycanda operet”, “Azerbaydžanskiye türkskiye skazki”, “İstanbul, Ankara, İzmir”, “Dil devrimi və Günəş dil teorisi”, “Namık Kamal və gənclik”, “Sabir”, “Antalya böyükləri: Ayaqlı kitabxana Mehmet Efendi”.

¹ Selim Refik Refi'oglu. Profesör Ahmet Caferoglu'nun Eserlerinde Görülen Hatalar: Bir İlave - Bir Cevap, Emek Matbaası, Bursa 1941, s.3-4

Adı çəkilən yazılardan beşi Azərbaycanın ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə əlaqədardır. Bu beş məqalədən ikisi isə kitab tanıtma yazılarıdır. Digər altı məqalə isə Türkiyə ilə bağlı yazılardır. Bu yazılardan ikisi kitab tanıtma yazılarıdır. Yerdə qalanlardan birisi 1930-cu illərdə çox populyar olan Gü-nəş-dil nəzəriyyəsi haqqında yazıdır. Digər yazı isə Antalyadan olan bir şəxsin bioqrafiyasıdır.

Bizcə, bu yazılar arasında ən mühümlərindən biri onun Məhəmməd Hadi haqqındakı araşdırmasıdır. Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu “Azərbaycan Yurt Bilgisi”nin 8-9-cu sayında dərc etdirdiyi “Türkiyə mətbuatında Məhəmməd Hadinin şeirləri”¹ başlıqlı məqaləsində isə modern Azərbaycan ədəbiyyatının böyük şairi Məhəmməd Hadinin mücadilə dolu həyatından qısaca bəhs etdikdən sonra onun Türkiyədə nəşr olunmuş və əldə edə bildiyi dörd şeirini verməkdədir. Ayrıca Məhəmməd Hadinin şeirlərinin Türkiyə mətbuatında bundan ibarət olmadığını, daha sonra aparılacaq araşdırmalarda şairin başqa şeirlərinin də tapıla biləcəyini ifadə etməkdədir.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Sabir haqqındakı məqaləsi şairin ölümünün 25-ci ildönümü münasibətilə qələmə alınmış bir anma yazısıdır və zənnimizcə, Türkiyədə Sabirə həsr olunmuş ilk yazılardan biridir. Yazıda “Modern Azəri ədəbiyyatının Türkiyə irfan aləmində çox az tədqiq edilməsi və bu sahədə intişar edən əksik və xətalı məhdud yazıların tənvir edici bir mahiyyətdə olmamaları üzündən bir növ məchul qalan Sabir, bu tipik şair heç şübhəsiz ki, öz sahəsində böyük bir qüdrətdir”², – deyərək Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatının yetərinə tanınmadığı və tanındığından şikayət etdiyini görürük.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun Türkiyə ədəbiyyatından tanıtdığı tək isim Namık Kamal olmuşdur. 1840-1888-ci illər arasında yaşayan Namık Kamalın vəfatının ildönümü münasibətilə yazdığı yazısında tədqiqatçı olduqca coşqulu bir şəkildə ədibi dəyərləndirməkdədir.

“Nəticə”də dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsil və bölmələrində irəli sürülən fikir və mülahizələr ümumiləşdirilmişdir.

Mövzu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı əsərləri dərc olunmuşdur:

1. Azərbaycan Yurt Bilgisi’nde Yayınlanan Azərbaycan Edebiyatı və Folkloru İle İlgili Yazıların Azərbaycan Muhaceret Edebiyatına Katkıları / VII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu / Sanat Etkinlikleri, Bakü 26-29 Haziran 2013, s. 825-835

¹ Selim Refik Refi’oğlu. Türkiye Metbuatında Mehmet Hadi’nin Şiirleri, “Azərbaycan Yurt Bilgisi”, Sayı 8-9, Ağustos-Eylül 1932, s. 286-290.

² Selim Refik Refi’oğlu. Sabir, “Çağlayan”, C. 1, Sayı 12, Birinci Kanun, 1936, s.1

2. Selim Refik Refioğlu'nun Azərbaycan Yurt Bilgisi'ndeki Yazılarının Azərbaycan Muhaceret Edebiyatına Katkıları / Türk Dünyasından Halil Açıkgöz'e Armağan, (haz. Hayri Atas), Doğu Kitabevi yayınları, İstanbul, 2013, s. 155-162

3. Selim Refik Refi'oğlu'nun Bekir Çobanzadə'ye Cəvabı və İtirazları / Görkəmli dilçi, alim, ədib professor Bəkir Çobanzadənin anadan olmasının 120 illik yubileyinə həsr olunmuş "Bəkir Çobanzadə və Türkologiyanın müasir problemləri" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 31 may 2013, s.73-79

4. Selim Refik Refi'oğlu'nun Divan Edebiyatı Karşısındaki Tavrı / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, 2015, № 2, s.119-122

5. Selim Refik Refioğlu'nun Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'na Yönelik Tenkitləri / "Filologiya məsələləri", 2015, № 4, s.331-336

6. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının Türkiyədə araşdırılması haqqında bəzi qeydlər. "Dil və Ədəbiyyat" - Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2014, № 4, s.180-183

7. Selim Refik Refi'oğlu'nun "Azərbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinin Tahlili ve Mukayesesi" adlı çalışması ve değerlendirilmesi / "Dil və ədəbiyyat" - Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2015, № 2, s.145-152

8. Azərbaycan Muhaceret Edebiyatına Katkıları: Selim Refik Refi'oğlu'nun edebiyat araştırmalarının bazı merhaleləri / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri" beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2014, № 2, s.237-242

9. Gence'den İstanbul'a muhacerette bir alim: Selim Refik Refi'oğlu ve çalışmaları / Türk dünyası araştırmaları, Yıl: 36, cilt: 108, sayı: 212, Eylül-Ekim 2014, İstanbul, s.211-220

10. Azərbaycan muhaceret edebiyatı" kavramı ve Azərbaycan muhaceret edebiyatının Türkiyə'de araşdırılması haqqında bazı notlar / Tarih ve Uygarlık İstanbul dergisi, Sayı: 8, Aralık 2015, s.125-133

11. Azərbaycan Muhaceret Edebiyatının Türkiyə'de araşdırılması haqqında bəzi notlar. "Müasir ədəbiyyat məsələləri" (Mühacirət ədəbiyyatı araşdırmaları), IV kitab, Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016, s.274-286

**ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ
САЛИМ РЕФИК РЕФИОГЛУ**

Резюме

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, результатов и список использованной литературы. Во введении было дано актуальность темы, научная новизна темы, цель и обязанности расследования, объектом исследования, исследуемый история темы, практическая значимость работы, теоретико-методологическая база диссертации, апробация и структура диссертации.

Первая глава диссертации называется «Следственные вопросы азербайджанской эмиграционной литературы в Турции». В общем случае, было дано внимание на теоретико - эстетические принципы миграционной литературы и истории формирования и исследования азербайджанской миграционной литературы в Турции. В первой части этой главы под названием "Концепция иммиграционной литературы и взгляд на историю своего расследования". Во второй части этой главы были исследованы жизни, окружающей среды и произведении видным представителем азербайджанской эмиграционной литературы в Турции Салима Рефика Рефиоглу.

Вторая глава диссертации называется «Фольклор и классическая Азербайджанская литература». Здесь широко изучались вопросы фольклору и исследования о классической азербайджанской поэзии.

В третьей главе диссертации называется «Современное литературное наследие и исследования литературной критики». В первой части этой главы были исследованы дискуссии и дебаты по вопросам современной литературной критики. Во второй части этой главы были исследованы вопросы продвижения и исследования турецкой и азербайджанской литературы.

Исследования, проведенные в диссертации обобщен и пришли к окончательному выводу на "Заключение". В рамках использованной литературы были даны газеты, журналы, книги и интернет-материалы на азербайджанском и турецком языке.

**SALIM REFIG REFIGHLU'S
LITERARY – SCIENTIFIC HERITABLE**

Summary

Dissertational work consists of Introduction, three chapters, Result and the list of used literature. In the introduction have been given the urgency of the theme, the scientific innovation of the theme, the purpose and duties of the investigation, the object of the research, the investigational history of the theme, the practical importance of the work, the theoretical-methodological base of the thesis, the approbation of the exploration and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is called "The Investigating issues of the Azerbaijani emigration literature in Turkey". Generally, have been given the attention to the theoretical - aesthetic principles of the emigration literature and to the history of formation and investigation of the Azerbaijani migration literature in Turkey. In the the first part of this chapter called "The concept of immigration literature and a glance at the history of its investigation". In the second part of this chapter have been investigated the prominent representative of the Azerbaijani emigration literature in Turkey Salim Refig Refioghlu's life, environment and works.

The second chapter of the dissertation is called "The folklore and classical Azerbaijani literature". Here is is widely studied the folklore problems and the investigations about the classical Azerbaijani poetry.

The third chapter of the dissertation is called "Modern literary heritage and the investigations of the literary criticism". In the first part of this chapter have been investigated the discussions and debates on the issues of contemporary literary criticism. In the second part of this chapter have been investigated the promotion and research issues of the Turkish and Azerbaijani literature.

The researches conducted in the dissertation is generalized and arrived at the final conclusion at "The conclusion". At the part of the used literature have been given newspapers, journals, books and internet materials in the Azerbaijani and the Turkish language.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Хайри Ибрагим оглы Аташ

**ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ
САЛИМ РЕФИК РЕФИОГЛУ**

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологии**

БАКУ – 2016